

УДК: 821.162.1

Оксана ЯВОРСЬКА
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка

КАТЕГОРІЇ ЧАСУ І ПРОСТОРУ В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ АНДЖЕЯ ХЦЮКА ПРО ДРОГОБИЧ

У статті розглядається проблема пошуків втраченого часу і простору в прозі маловідомого письменника-дрогобичанина Анджея Хцюка, який є автором двох книжок спогадів про Дрогобич періоду між двома світовими війнами. Зокрема подано аналіз художньої манери оповіді про пошуки втраченого часу і простору.

Ключові слова: час, простір.

The article deals with the problem of search of the lost time and space in prose of the little known Drohobych writer Andrzej Chciuk, who has become an author of two books of memoirs about Drohobych between two World Wars. Besides the analysis of the artistic manners of search of the lost time and space is presented.

Key words: time, space.

W artykule zbadano problem poszukiwania utraconego czasu i przestrzeni w prozie mało znanego pisarza z Drohobycza – Andrzeja Chciuka – autora dwóch książek-wspomnień o Drohobyczu okresu międzywojnia. Podano tu analizę artystycznego sposobu poszukiwania utraconego czasu i przestrzeni.

Słowa kluczowe: czas, przestrzeń.

Текстові категорії художнього простору і часу, іншими словами, хронотопу, тісно взаємодіють, створюючи певну картину світу, що власне й розгортається в часі й просторі. Саме простір і час Е. Кассієр вважав каркасом всієї реальності. Однак художній час і простір, на відміну від хронологічного і реального, набуває зовсім інших властивостей [6, с. 156]. У такий спосіб постає перед читачем картина провінційного галицького міста Дрогобича міжвоєнного періоду у творах польського письменника-дрогобичанина Анджея Хцюка.

Творча спадщина Анджея Хцюка сьогодні тільки почала привертати увагу літературознавців і є малодослідженою, однак актуальною як для польської, так і для української літератури, оскільки порушує важливі для сучасної людини проблеми еміграції, втрати батьківщини та національної ідентичності. Вона налічує близько десяти романів та повістей, написаних на еміграції, але в цьому дослідженні нас цікавлять лише дві книги оповідань про Дрогобич – це «Атлантида» (Лондон 1969) та «Місячна Земля» (Лондон, 1972). В літературі найбільш відомий образ Дрогобича, по-різному представлений у творчості Івана Франка та Бруно Шульца. Творчість Анджея Хцюка – це ще один ракурс бачення рідного міста, який до цього ще не досліджено. Наукова новизна роботи полягає у представленні та аналізі образу Дрогобича у художніх текстах А. Хцюка. Зокрема докладніше

зупинимося на аналізі проблеми часу і простору в цих творах.

Однак спершу доцільно буде коротко окреслити історичні та культурологічні виміри реального міста Дрогобича.

Культурний ландшафт Дрогобича зазнав, як і будь-яке місто пограниччя, чималих зовнішніх впливів, став місцем зіткнення й нашарування багатьох культур. Так до 1939 року це було місто трьох народів, «де поляк хотів показати свою польськість, русин – руськість, а жид – жидівськість» [2, с. 27] (тут і далі переклад автора статті). Це розмаїття етнічного та культурного життя було дощенту знищено в роки Другої світової війни та в наступні роки депортацій, репресій та ліквідацій.

Саме з цим періодом історії Дрогобича пов'язані життя і творчість Анджея Хцюка.

Категорії часу і простору в прозі Хцюка не можна розглядати в якомусь одному ключі, оскільки хронотоп у розумінні автора і переживанні його героя-оповідача є явищем складним і багатоплановим. Тому ми зосередимося на кількох найголовніших аспектах цієї проблеми.

Насамперед слід підкреслити, що «Атлантида» та «Місячна Земля» – це автобіографічні твори, спогади письменника про час дитинства і юності в Дрогобичі міжвоєнного періоду. Це той прекрасний час, якого вже ніколи не повернути і який живе лише в пам'яті автора. Втрачений час Анджеем Хцюком пробує віднайти двома

способами: нарративним методом, притаманним літературі XIX століття, і шляхом пам'яті, як у Марсея Пруста [11, с. 248], намагаючись «привідкрити час ...щоб мати змогу прослідкувати чітко закарбовані в пам'яті справи від початку своєї свідомості» [1, с. 133].

Як бачимо, Хцюк зовсім не приховує своїх прустівських симпатій. Упроваджуючи манеру пам'яті відчуттів, автор-герой-оповідач стверджує: «...пам'ять, мабуть, найбільше провокується відчуттями запаху, ми навіть не усвідомлюємо, наскільки наповнені запахами» [1, с. 102]. Так в «Атлантиді» знаходимо запах землі й дороги після дощу, смак води, яку спраглий мандрівник видобуває з купи моху, мерехтіння порошинок у сонячному промінні.

Прустівські інспірації в художній прозі Анджее Хцюка змінюються нарацією спогадів. У них місто і час дитинства постають як щось неповторне, прекрасне, навіть ідеальне. Автор пише про Дрогоби́ч як про Аркадію поза часом, яка, на жаль, після війни перетворилася на Атлантиду і тепер живе тільки у пам'яті її колишніх мешканців. Своїми спогадами письменник прагне зупинити час, пробує затримати в пам'яті і ще раз пережити ті неповторні миттєвості дитинства. Але на запитання, чи хотів би він знову повернутись у минуле, Анджее Хцюк відповів: «Якщо б я міг ще раз мати двадцять років, якщо б повернулись ті часи та ожили і повернулись усі ті люди такими, якими вони були, – то так! Але ж це неможливо, тож навіщо? Не хочу цієї конфронтації, волю зберегти тільки спогади і пронести їх з собою крізь решту життя» [1, с. 99].

Таким чином, для пошуків втраченого часу Анджее Хцюка характерне зіткнення і нашарування двох методів – нараційного і прустівського, яке дало змогу автору «Атлантиди» і «Місячної Землі» якнайповніше і якнайглибше відтворити час дитинства та юності.

Так само складним і багатоплановим у творчості Хцюка постає розуміння простору: «Постійно ця двоїстість. Я тут, живу тут, в Австралії, тут вже є моє життя і сім'я, тут навіть росте дерево на мою труну. Але скільки ж то разів мало не щодня, хоча й так занадто часто, я є там? Достатньо думки, одного чийогось слова, інтонації – і я вже ніби повертаюся туди» [2, с. 6].

Наведені вище «тут» і «там» уводять читача в проблематику літературного простору крізь призму бачення його письменниками-емігрантами. Таких фрагментів роздумів над проблемою простору в спогадах Хцюка є чимало,

і здебільшого вони сконцентровані навколо питання сутності емігранта: ким він є? якими є його думки, почуття, цінності? що тепер відбувається з його краєм дитинства?

Автор «Атлантиди» усвідомлює, що Дрогоби́ча його дитинства вже ніколи не буде в теперішньому часі, що в цю мить він є зовсім іншим, з іншими мешканцями, будівлями, культурою, тому надзвичайно інтенсивно описує життя «там», майже сакралізуючи його: «...повільні хмари пливли біля Явори, раптом з лісу виїхали цигани, театр барв і тіней, протяжно співали, бринькали на чорних гітарах і динястих мандолінах, дзеленькали дешеві браслети циганок. А ото густезна папороть, море її коло хати лісника, що загубилася в горах недалеко від Надвірної, порослі мохом круляки, мох зелений і сірий, дикий кріп над потоком, позички, малини, а ми так зайняті малиною, що недуже зважаємо на дорогу, на знаки, на дороговкази, на роздоріжжя...» [2, с. 7].

Герой-оповідач «Атлантиди» і «Місячної Землі» існує реально в просторі «тут», з якого шляхом пам'яті змушений повертатися в «тамту землю», бо не хоче миритися з такою дійсністю. Його уявне «там» розміщене поза часом і може одночасно вміщувати різні часові пласти [5, с. 15]. Існує також чимало зафіксованих у пам'яті часових і просторових понять які сакралізуються, стають головними для автора-героя-оповідача. Це, безперечно, дитинство, юність, рідне місто, які є квінтесенцією його існування.

Природа, мешканці міста, улюблені речі теж волею наратора переміщуються в його уявний світ, бо саме він творить свою реальність, свій простір, наповнений спогадами про рідне місто, домівку, школу. Це, на жаль, простір сну, пам'яті, візії, які не існують насправді.

Простір у творах А. Хцюка набуває оцінного забарвлення і має два виміри: простір «позитивний», або «там» (Дрогоби́ч дитинства і юності), і простір «негативний» (Дрогоби́ч у часі війни і після війни та Австралія). Але читач розуміє, що йдеться не про реальне місто чи країну, а про уявну, створену автором-героем-оповідачем шляхом його спогадів і пам'яті відчуттів. «Там» і «тут» чітко протиставляються, оскільки «тут» – це обмежений простір, а «там» – це цілий світ мрій, спогадів, відчуттів, доведений до сакралізації: «Молюся, щоб у хвилину смерті я мав час подумати про той пейзаж ще раз і ще раз! В тих горах, більше, ніж потім у всіх інших, я найкраще відчував присутність Бога і Його, хотілося б сказати „людськість”. Бог, який створив такі гори і їх красу, не грізну, а близьку, заспокійливу, яка

дарує радість життя і тишу і неперевершене відчуття бути з собою наодинці, коли б Він був людиною, то був би дуже доброю людиною (...) Ті гори доводять мені існування Бога більше, ніж будь-що і будь-хто!» [1, с. 99–100].

Письменник, змучений тугою за втраченим краєм дитинства, настільки любить свою батьківщину і вважає її прекрасною, що припускає, що сам Творець міг би жити в ньому. Звідти маємо ще характеристику дитинства як втраченого раю. Крім того, можемо говорити про часопростір душі Анджея Хцюка, який нашаровується на часопростір краю його дитинства. Валерій Скоттий вважає, що простір душі неможливо виміряти, хоча свою топологію душа має. Час душі – це час людських станів блискавичного осяяння розумінням, бурхливого припливу духовної енергії, що виливаються у натхнення, творчість, створення власного Космосу [8, с. 64].

Як бачимо, пейзажі рідної землі автор подає дуже докладно, супроводжуючи їх описом відчуттів. Вони подані в русі, а сам наратор присутній у кожному з них.

Зовсім по-іншому письменник-емігрант описує простір «тут»: «Австралійські пейзажі інколи можуть бути прекрасні: ці дикі квіти, ці висохлі солоні озера, які нагадують льодовик при температурі 120 градусів за Фаренгейтом, (...) ці руді трави, ця земля червона, чорна і золота, ці вітри, що шепочуться в горах з туманом найхімерніших кольорів, де крім усіх відтінків срібла, синяви і зелені, сірості і цілої гами жовтих барв, часом кричить червіль і фіолет...» [2, с. 7].

Звернімо увагу на те, що опис австралійського пейзажу – це тільки перелік його елементів, і мало який з них отримав почуттєву оцінку автора. Натомість пейзажі з краю дитинства просякнуті тугою за рідною землею й усвідомленням, що того часу і простору вже не існує.

Але не тільки у пейзажі відчуваємо різницю емоційного стосунку автора-героя-оповідача до простору «тут» і «там». У подібний спосіб письменник представляє читачеві осіб і події, унаслідок чого наратор стає репортером і, несподівано опинившись у минулому, починає розповідати все з перспективи теперішнього часу, описувати події, учасником яких він є безпосередньо. Усе в просторі «там» унаочнюється: кожен крок, слово, речення.

Героїв спогадів Хцюк часто описує «згрубошого», намагаючись представити всі «типи і типики» втраченого краю. Читач знайомиться з багатьма дрогобичанами, сучасниками автора, серед яких і такі відомі люди, як Бруно Шульц,

Казімеж Вежинський, Мсціслав Мсцівуєвський, Мирослав Кравчишин, рабин Шраер, і нікому не знані сьогодні ветеринар Чубатий, інженер Хомишин, Клементович, Клея та ін. При цьому автор поєднує ситуативний гумор із цілком серйозними роздумами з перспективи еміграції. Хцюк представляє читачеві своїх сучасників у коротких, часто пікантних ситуаціях. Вони постають ніби живі, а істотну інформацію про їхню подальшу долю автор подає нижче, уже як спогади емігранта. Так, наприклад, з «Атлантиди» дізнаємося про Кравчишина, вчителя дрогобичької гімназії, таке: «Був лисий, як вилита куля сиру. Не любив мене, бо 1) я був скаутом, 2) маю кучеряве волосся, 3) я писав на нього злісні віршики, 4) любив мене директор, 5) я був винятковим дурнем, якщо йдеться про його предмет» [1, с. 73]. Пізніше на сторінках спогадів знаходимо ніби останній штрих до портрета математика, але вже з перспективи дорослого Хцюка, емігранта-письменника: «Якщо б я хотів і міг про всіх писати так, як вони себе бачать, і так, як вони цього хочуть, то не було б спогадів, була б січка і прилизаний конкретизм. Правда спогадів каже, що можна мені Кравчишина не любити, так як і він мене не любив тоді» [1, с. 87].

Натомість у зовсім інший спосіб подає Анджея Хцюк портрет улюбленого вчителя Бруно Шульца. Йому автор присвячує, крім окремих штрихів, розкиданих по всій «Атлантиді», цілий розділ, який так і називається – «Про Шульца». У ньому автор із симпатією згадує про уроки Шульца, про його неперевершені фантастичні казки, яких, на жаль, ніхто не записав, про малюнки, про майстерню, про те, коли «як грім серед ясного неба на Дрогобич впала звістка, що Шульц видав книжку: „Та як? Та хто? Той непоказний Шульц? І як? «Цинамонові крамниці»? Моя ж ти пані, чи він не того?» (і кола на чолі...)» [1, с. 59].

Так один за одним представляє Хцюк читачеві людей, яких колись знав і серед яких минав час його дитинства. У його пам'яті живе цілий вир імен, прізвищ і прізвиць, пов'язаних із подіями міжвоєнного Дрогобича. Усі ці «*типи і типики*» втраченого краю дитинства автор хоче увічнити на сторінках своїх творів, тому старається згадати про кожного хоча б реченням. Наприклад, саме так згадує письменник батьків своїх друзів, «старих» Клементовича, Клею і Терлецького, які зовсім ще не були старими, але так їх називали, щоб відрізнити від синів.

Презентація Дрогобича через його мешканців і події, пов'язані з ними, впроваджує нас у неповторний фольклор культурного погранич-

ча і дозволяє познайомитися з польським гово-ром Львова та околиці, так званім львівським балаком. Не випадково «Атлантиду» Хцюк на-звав у підназві книжки Великим Князівством Балаку. Цей балак – це не тільки фонетичні та лексичні відмінності польської мови в околицях Львова. Це також мовна фантазія, яка є резуль-татом недбалості носіїв мови і навіть наслідком поетичної уяви. Так потрактована мова стає елементом простору і його характерною озна-кою. Різними є народи, культури і мова меш-канців «Місячної Землі», але всіх їх об'єднує подібний стиль життя на спільній землі. Автор поєднує всіх мешканців Великого Князівства Балаку в одну родину, споріднену власне цими рисами. Це не означає, правда, що письменник прагне представити ідилічний образ співісну-вання цих народів. Він описує, хоча й негостро, і конфлікти, спричинені розвитком націоналіз-му у міжвоєнний період. Підкреслюючи те, що єднає, Хцюк вказує і на те, що розділяє.

Отже, простір «там» у минулому для Ан-джея Хцюка є насамперед рідним, освоєним. Рід-ним є балак, безпосередній стиль життя, пейзажі й люди. Але присутня тут і свідомість війни, по-чаток кінця Великого Князівства Балаку.

У творах Хцюка про Дрогобич помітною є різниця у візії міста перед війною, у часі війни і після війни. Яким щоразу іншим ставало тоді місто, таким щоразу іншим було ставлення до нього автора. Довоєнний Дрогобич письмен-ник порівнює з казковою Аркадією, де менш-більш мирно в тісному сплетінні співіснували три народи – українці, поляки та євреї.

Зовсім іншою є Хцюкова батьківщина ди-тинства в часі війни. Війна принесла у Дрогобич зло, яке спричинило терпіння, репресію, втечу

за кордон, смерть. Це трагічний час насамперед для українців та поляків (радянська окупація), а пізніше для євреїв (німецька окупація).

Дрогобич «там» до війни і Дрогобич «там» після війни в художніх текстах Анджея Хцюка розділяється дуже вузькою межею. Про масові виселення, знищення євреїв і терпіння дрого-бичан читач дізнається небагато, переважно з роздумів про долі мешканців міста. Але ця межа є очевидною, бо це вона дає зрозуміти, що про-стір «там» закінчується, щоб існувати поза ча-сом, у пам'яті. Вона теж починає теперішній час якісно іншого простору. Нова еміграція і нова країна є зовсім іншою, ніж був край дитинства. Тому читач відчуває кривду Хцюка, бо йому нема куди повернутись, і кривду тих, хто зали-шився на місці колишньої Атлантиди.

Письменники-емігранти ХХ століття ото-тожнюють простір «там» після війни радше з суспільно-політичною системою, аніж з певною географічною місцевістю, бо ця батьківщина фактично вже не існує, а утворює сферу емі-грантських спогадів. Під впливом політичних змін ця місцевість втратила свій індивідуаль-ний характер, якісно змінившись настільки, що вже важко її називати «там».

Анджею Хцюку болісно переживає ці зміни, тому дуже рідко згадує про події і людей Дрого-бича після війни. Вони для нього чужі й далекі. Натомість у його пам'яті живе тільки той пре-красний край, яким було Велике Князівство Бала-ку в часі його дитинства і юності. Це і є для нього батьківщина, саме в такому часі й просторі.

Отже, реальний час і простір Великого Кня-зівства Балаку вже назавжди закриті минулим, але він завжди існуватиме в художніх творах Анджея Хцюка і в його літературній пам'яті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Хцюк А. Атлантида / А. Хцюк. – Лондон, 1969.
2. Хцюк А. Місячна Земля / А. Хцюк. – Лондон, 1972.
3. Бургін М.С. Системний підхід до поняття часу / М.С. Бургін // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 9.
4. Екзистенційна модель катастрофізму в українській та польській літературі міжвоєнного двадцятиліття // Українська мова та література. – 2007. – № 1.
5. Екзистенціональні проблеми часу // Гуманізм і духовність в контексті культури. – Дрогобич, 1995.
6. Кассіпер Е. Людський світ простору і часу / Е. Кассіпер // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 5.

7. Колесникова Л. Конструктивні потенції ху-дожного часу / Л. Колесникова // Людинознавчі студії. Збірник наукових праць ДДПУ. Вип. 4. – Дрогобич, 2001.

8. Простір і час душі // Скотний В. Філософія освіти: екзистенція ірраціонального в раціональ-ному / В. Скотний. – Дрогобич, 2004.

9. Театрологія простору: спроба міфологізації інтервенції // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 9.

10. Час як вічність і як минуність: культурно-історичний і фізичний аспекти // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 3–4.

11. Kwiatkowski J. Dwudziestolecie międzywojenne / J. Kwiatkowski. – Warszawa : PWN, 2008. – 597 с.